

IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATOK

(176)

TÓTH SÁNDOR

WEÖRES SÁNDOR ÉS
UNGVÁRNÉMETI TÓTH LÁSZLÓ

1993.

SZEGED

1993.

WEÖRES SÁNDOR ÉS UNGVÁRNÉMETI TÓTH LÁSZLÓ

(Egy költői létértelmezés megítéléséhez)

I.

Weöres Sándor 1943-ban a *Diárium* c. folyóirat 12. számában publikált tanulmánya (Egy ismeretlen, nagy magyar költő – Ungvárnémeti Tóth László), és az 1944-ben íródott, s az *Elysium* c. kötetben (1946) megjelent vers (Ungvárnémeti Tóth László emlékére) csak messze előképe, költői ideálkeresése annak a műnek, amely 1972-ben Ungvárnémeti Tóth Lászlót visszaemelte irodalmi köztudatunkba.

Az 1810-es évek egyik méltán kiemelt unikuma, ki görög nyelvű verseivel és verseskötetével, valamint pindaroszi típusú ódáival rövid életében európai hírnévre tesz szert, Weöres sajátos költői képzetében vált ideállá és ideállissá, melyet a 43-as diáriumbeli tanulmány volt hivatott programszerűen szentesíteni, s az ideál a 71-es *Psyché* c. műben került egyetemesebb, az irodalom szintjén megvalósuló direkt megvilágításba.

Ungvárnémeti idealizálása bizonyos megítélésbeli idealizáltságot is rejt, hiszen irodalomtörténeti szempontból – bár különlegességét hangsúlyozzuk – jelentőségét mégsem szabad eltúloznunk. Weöres Sándor számára épp e „különlegesség” jelenti azt a többletet, mely költői fejlődésében a későbbiekben Ungvárnémeti torzóban maradt életműve hiányjellegéből adódóan, az elfeledett költőt életre hívja a 20. század második felének magyar irodalmában.

Weöres Tóth Laczkója és a magyar felvilágosodás irodalmának „kazinczyánus” nézeteket valló, s a széphalmi mester 1810-es évek végére egyre fogyatkozó táborában mindvégig kitartó költő természetszerűen mutat különbözőségeket. Weöres azonban művészien érzett rá arra, hogyan emelje ki az életműből azokat a nézeteket, melyek felvilágosodáskori irodalmunk e szakaszának és Ungvárnémeti költészetének is alkotóelemei. Ungvárnémeti Tóth László nézetei, életműve, különlegessége ellenére (mely bizonyos összefüggésben a németes-görögös klasszicista ízlés nyelvi szinten való megvalósulásának törekvését jelenti) a korszakban nem volt annyira számottevő, hiszen más életművek (Berzsenyi – Kölcsey) értékei az övét messze meghaladták.

A weöresi újraértelmezés azonban emberi-költői létét önnön művészi törekvései ideáljaként jelenítette meg, a költősorsban saját kora nézeteinek előfutárát látva.

A következőkben Weöres Ungvárnémeti-konceptiója immanens poétikaként is értelmezhető sajátosságaira irányítanánk figyelmünket, Tóth László költőiségét a weöresi értelmezés mellett irodalomtörténeti oldalról közelítve meg. Elsősorban a Psyché előtti írásait – Ungvárnémeti esszéje és emlékverse – vesszük alapul, de az Ungvárnémeti életművét kiteljesítő igénytel kezelő Psychéről is felvetünk néhány megfontolást.

II.

Az 1943-as Diáriumbeli Ungvárnémeti esszé meghatározó szerepű a költői életmű értelmezésében, és út a későbbi Psyché-konceptió létrejöttéhez. Megfontolást kíván tanulmányának környezete is, hiszen ugyancsak a Diárium ezen számában jelenik meg a *De profundis* című vers, mely a léttörténeti költeményekben sűrűn visszatérő kaosz(=élet) – kozmosz(=lét) gondolkörét öleli fel, és Hamvas Béla *A négy első levél a magyar Hyperionból* című írása.

Az esszé bevezetése sajátosan 20. századi értelmezésű, hiszen a modern költészet philoktétészi megközelítése hívja életre azokat a költői-irodalomtörténeti megfontolásokat (ld. Somlyó György: *Philoktétész sebé*. Bp. 1980. című művét), melyek a modern kor „érthetetlennek” tartott lírai alkotásait „történeti” alapon magyarázzák. Ezek az értelmezések közvetlenül világítanak rá arra, hogy az iskolásan megrögzött, néha túl konzervatív irodalomtudat az újat törvényen kívülinek, philoktétészi sebnek tekinti. Így az adott kor néha képtelen befogadni bizonyos életműveket, s szükségyszerű, hogy egy másik korszak értékrendszerébe emelkedjenek fel.

A 20. század bonyolult viszonyaiban az „érthetetlennek” bélyegzett költő, és a letűnt idők elfeledett, törvényen kívüli életművei törvényszerűen találhatnak egymásra. Weöres esszéjének nyitósorai is erről tanúskodnak. A következőket írja: „Szinte szükségyszerű, hogy csak a jelenkor ismerheti fel e különös poéta nagyságát. Éppoly anakronisztikus jelenség a maga idejében, mint némelyik külföldi kortársa, például Hölderlin és Keats – s életében éppúgy a másodsorba rekedés volt a sorsa, mint azoknak.” (Diárium 1943. 271.)

Weöres költői értelmezésében tehát Ungvárnémeti poétai nagyságát *anakronisztikussága* rejtette el. Irodalomtörténeti szempontból érdekes megfontolást kíván a szóhasználat, ugyanis jelentéstörténetében két rokonítható alapértelmezés kap helyet: jelentése egyrészt kortévesztés, mely valamely kor ábrázolásába a korszaknak meg nem felelő vonásokat visz – másrészt korszerűtlenséget, idejétmúltságot jelent. A weöresi értelmezés valószínűen a fogalom első jelentéskörét tekinti fontosnak, hiszen a világirodalmi párhuzamok ezt erősítik. Sőt, ha vizsgáljuk a szó görög alapjelentését (anakrouó = visszalök, de: kezd vmit), a „kortévesztés” fogalma pozitív árnyalatnak is hordozója, hiszen magába foglalja a koránjöttség fogalmakörét.

Az esszébeli gondolatmenet más vonatkozása azonban mutatja, hogy megközelítése a fogalom második jelentésétől sem mentes. Weöres ennek jelenlétét a rokokó-klasszicista verstípus külsőségeiben látja: „Az ábrándos és tudálékos klasszicitás – írja –, mely egyúttal a mytológiai neveknek és kulisszaszerű rózsaberkeknek és virányoknak rokokó nyüzsgése, e kor költőinél tehertétel, kissé már akkor is kopott díszek tömkelege, értékeiket akárhányszor egy csomó jellegtelen, avult cifraság közül kell kifejtenünk.” (Diárium i. m. uo.)

A következőkben – folytatva gondolatmenetét – felvilágosodáskori költészetünknek a modern korra vonatkoztatott tipologikus értelmezését adja: „Az 1800-as századforduló három nagy lírikusa, Berzsenyi, Csokonai és Ungvárnémeti Tóth a költészet külsőségei terén maradinak látszhatik saját korához viszonyítva is, de mindhármuk lírájának belső formája és lelkisége csak jóval későbbi időben talál rokonra: Csokonai rokokó-ligetéből egy mozgékony érzelmvilágú, immanens személyiség tekint ránk, Petőfi, Vajda, Ady és a többi 'én'-lírikus előfutára, Ungvárnémeti Tóth élettől elforduló, kristályszerűen zárt, elvont verseit, távoli kapcsolatokra utaló kifejezésmódját, ódáinak személyiségfölötti lendületét a 'poesie pure' mai kedvelői kezdik méltányolni, Berzsenyi érces súlyosságú, tiszta humánuma és mély harmóniája valószínűleg csak a jövőben válik igazán felfoghatóvá.” (Diárium i. m. uo.)

Weöres gondolatmenetében tehát a modern kor lírája az 1800-as évek elejének talányos költői életműveiből eredeztethető, s poézisük szellemisége a 20. századi líratörténet egy-egy szakaszában valósulhat meg. Ungvárnémeti költészetét Csokonai és Berzsenyi életműve mellé zárkóztatja fel, kiemelve mai aktualitását: „A magyar költészet múltja aligha kínál ma Ungvárnémeti Tóthnál aktuálisabb költőt, nem mondanivalója, hanem lírájának szelleme és struktúrája közelebb van hozzánk, mint bárki másé: már száz éve sokmindent megvalósít abból, mely a mi évtizedeink javatermésének jellemzője, vagy ami felé csak most kezdünk közeledni. Stílusa olykor elomlóan édes, szinte dekadens, máskor dimenziótlanul szárnyaló, mint Paul Valéryé, vagy Rilke utolsó periódusáé.” (Diárium i. m. uo.)

A 18/19. század fordulója sem szűkölködött a költői életművek tipologikus összehasonlításában, vagy sok esetben az antikokra vonatkoztatott ideálkeresésben. A korszakban ismert volt Schiller a weimari klasszika két költőeszményére, tehát önmagára és Goethére vonatkoztatott műve, a *Natv és szentimentális költészet*ről című, valamint Herder Homéroszról és Ossziánról írott tipológiája, és Fr. Schlegel *A görög költészet tanulmányozásáról* című írása (mindhárom 1795-ben jelent meg). Az említett művek általában megegyeztek abban, hogy a jelenkori költészet értelmezésére-értésére kerestek fogódzkodókat és költőösöket.

Ungvárnémeti nem írt ugyan tipológiát, antik költőeszményt azonban választott, s ez Pindaros volt. Költészetét bármennyire is elárasztják a klasszicizmus közhelyszerű elemei, s versépítkezésében is az akkor Goethe nyomán már megújított pindarizáló verstípus helyett a konvencionálisat (strófa-antistrófa-epódosz) követte, nem törekedett

Pindarosz hagyományos értelmű imitációjára, hanem költészetének szellemiségét, a furor poeticus-állapot teljességre törekvő megvalósulását vélte követendőnek. Ungvárnémeti pindarizáló törekvéseiről hosszan értekezett a Tudományos Gyűjtemény 1818/VI. kötetében, *A Költőnek remekpéldáiról, különösen Pindarról, s Pindamak versmértékiről* című írásában.

Ebben az értelemben talán könnyebben megvilágítható a weöresi koncepció. Weöres Sándor költői értelmezésében ugyanis Ungvárnémeti lírájának szellemisége kerül előtérbe, ami értékrendszerében kapcsolatba hozható Pindarossal, és a pindaroszi költőeszménnyel. Weöres költészetében pedig a pindaroszi költőhagyományhoz való kötődést, mely nem más, mint a görög filozófia idelista vonulatának őseként értelmezhető, s Orpheusz nevéhez köthető költőeszmény, nem nehéz kimutatnunk. Hangsúlyozzuk azonban, hogy itt nem Pindarosz követéséről van szó, s még az sem lenne helytálló, ha a weöresi lírát az orphikus költőhagyománynak a közösséghez szóló, azt nevelni akaró jellegéhez kötnénk. Weörest inkább az orpheuszi lét izgatta, melyet a dalnok mítoszi sorsa képviselt. A költő meghal, de halhatatlan az ének, halhatatlan tiszta szellemisége. „Birtokában van a formálás minden titkának, a létben tudatos élet költészetének vezető szelleme.” Erről tanúskodik a *Hallgatás tornya* című kötetében megjelent Orpheusz-versciklus (A játszó Orpheus, A megölt Orpheus, Euridiké, Hermész; Lebegés a határtalanban) is, melynek kezdősorait idéznénk (A ciklusról: Bata Imre: W. S. közelében. Bp. 1979. 170–174. i.m. 171.):

Ime a vándor, porlepte énekes, akinek garast hajítsz,
az idegen, a másféle, akit rettegve keresztre vonsz,
önnön benső, igazi arcod, akit nem ismersz,
nélküle tested akollá sötétül, eszméleted ura.

(Weöres: *E.I. II. Bp. 1981. 270.*)

Weöres ebből a szempontból értelmezi Pindarosz költészetét is, ki ódáiban a szó misztikus erejével, s a mitológiák létértelmező vonatkozásaival örökíti meg az agon-győzelmeket és győzteseket, kiknek sorsa a mítoszok által legtöbbször szimbólikus értelmet nyer.

Ungvárnémeti költészetének pindaroszi eszmény-vállalása szintén feltételezi az orphikus-kultikus vershagyomány jelenlétét. Tóth László Pindarosz-értekezésében egyértelműen utal arra, hogy ő, a széles európai hagyományt felölelő (főleg német) esztétikák alapján a pindaroszi lírát a költői lelkesedéssel (entuziazmus) azonosítja, amely démonikus megszállottságai, orpheuszi erőt jelent. Az orphikus hagyományú költői ihletállapot megkövetelését az európai kultúrkörben Platon emelte esztétikai érvényűvé. A következőket írja *Ion* című dialógusában: „Mert lenge lény a költő, szárnyas és szent, s mindaddig nem képes alkotni, míg az isten el nem töltötte, józansága el nem hagyta, és benne többé nincsen értelem.” (Platón *ÖM I. Bp. 1984. i.m. 317.*)

Weöres valószínűen tudatosan látta Ungvárnémeti költészetének ilyen irányú jellegét és törekvéseit, hiszen esszéjében ezért emlegeti Tóth lírájának szellemét és struktúráját, távoli kapcsolatokra utaló kifejezőmódját, ódáinak személyiségfölötti lendületét, dimenziótlan szárnyalását, és a félig konkretizáló gondolatok röpdését.

Visszatérve az esszé szövegéhez: Gondolatmenete további részében Ungvárnémeti *Narcisz, avagy a gyilkos önn-szeretet* című drámáját méltatja, mely 1816-os verseskötetében jelent meg. A drámát Weöres később a *Psychében* is közli, mint Tóth László egyik figyelemreméltó alkotását. Esszéjében a következőket írja: „Görögtárgyú, görögformájú versesdrámájának címe és főalakja: Narcissus. (...) ...az önmaga iránti szerelemben elpusztuló ifjú, ma Valéry lírájának egyik szimbólumhordozója. Ungvárnémeti Tóth drámájának lelkisége csöppet sincs közelebb az antikvitáshoz, mint Valéry versei: az antik témán átsejlik a konkrétumok helyett korrespondenciákat kereső új lélek. Valéry Narcissusa: a művész, ki eleped az önmagában rejlő lelki kincsek után, melyeket soha teljesen meg nem közelíthet, Tóth Narcissusa: az életben otthont nem találó szeráfi lény, aki a lehető legtökéletesebbet, önmagát találja meg, és e társtalanságban nincs más lehetősége, mint a pusztulás. Mindkét gondolat végzetesen modern, az elementáris világtól eltávolodó, magáramaradó individuum gondolata.” (Diárium 1943/12. i.m. 271-272.)

Weöres számára fontos volt ez az Ungvárnémeti mű, hiszen Tóth László költői létét (főként a *Psychében*) a Narcissus mítosz romantikus hagyományával azonosította. A következő szavakat adja Psyché-Lonyai Erzsébet szájába a mű Ungvárnémetiről szóló fejezetében: „Ő szeretni nem tudott, csak iparkodni, annak okáért, fel nem fogható, hogy valaki szereti.” (Psyché. Bp. 1972. 128.)

A Psychével foglalkozó szakirodalom, mely Ungvárnémeti helyét igyekezett keresni a műben, erről eddig nemigen vett tudomást, s a sajátos romantikus weöresi értelmezés mellett maradván Tóth líráját és életsorsát nárcisztikusnak, „önösségét” élettől elfordulónak látta. Nem vette észre azt a weöresi teremtményt, mely nemcsak a 19. század első évtizedeinek különös sorsú és tehetségű költőnőjét, hanem költőjét is életre hívta.

Ovidius *Metamorphoses*ének Nárcisz-történetét az európai költészet szinte minden korszaka számon tartotta. A mítosz eredetileg thespiai (Boiotia) népmese lehetett, melyet a makacs szép fiúk számára találtak ki. Több erotikus népregével együtt került az alexandriai gyűjteménybe, hol a mesét Daphnis történetéhez hasonlóan az idillköltészet dolgozta fel, melyre a XXIII. pszeudó-theokritoszi idill utal. (Eredetéről részletesen és a gondolatmenetre nézve vö. Kerényi Károly: Görög tragédiánk. EPhK 1918. 42-51.) A történet később került az ovidiusi műbe, hol a római költő az elbeszélést Echo történetével fűzte össze. A későbbi korok általában az ovidiusi változatot tekintették a különféle értelmezések forrásának. Különösen kedvelt a barokk korszakában (Calderon: *Eco y Narciso*), majd a klasszicizmusban, igazi megújulását azonban a német romantikának köszönheti. Creuzer 1810-es monumentális mitológiájá-

ban (*Symbolik und Mythologie der alter Völker besonders der Griechen*), mely részletesen tárgyalja a mítosz összes antik vonatkozását, Nárcisz a kereső lélek jelképe, mely a lét helyett csak a látszatot találja meg. A. W. Schlegel az 1798-as *Athenaeum* töredékekben a mítosza költői lét jelképeként értelmezi: A költők végül is mind Narcissusok – írja -, s az önszeretőnek a költővel való azonosítását vallja Grillparzer is, ki 1823-ban; a végzetdrámát felfedező Zacharias Wernerről szóló nekrológiájában fejti ki ezt a véleményét. (A mítosz értelmezéséről a gondolatmenetre nézve vö. Voigt Vilmos: Mi tükröződik a Nárcisz tükreben. Új Írás 1975/5. 78-79.)

A mítosz Weöres számára is létjelkép, a „magáramaradó individuum” jelképe, s Valéry „művészsorsú” Nárciszával való párhuzam mutatja, hogy felfogásához az az értelmezés is közel esik. Ungvárnémeti a *Psychében* már a költői és egyéni lét nárcisztikumaként jelenik meg. Esszébeli megfogalmazása azonban Tóth László drámájának néhány valódi elemét is hordozza. Ungvárnémeti Nárcisz ugyanis nem az antik értelmezésben is jelenlévő, a mítoszt a költészettel párhuzamba állító felfogásból született, hiszen a főhős itt egy kútban pillantja meg önmagát, nem a helikoni forrásban, s a drámában Echo szerepét vizsgálva azt kell látnunk, hogy nyelvileg semmiképpen sem igazolható a nimfa „rimteremtőként” számon tartott költészetfunkciója: egyrészt ugyanis dikciója teljesen rímtelen, másrészt még a gondolatritmus szintjén sem ismétli (mint pl. Ovidiusnál) Nárcisz szavait. Az Ungvárnémeti mű értelmezésében – megtartva a mítosz „eredetibb” jelentését – a tragédiát bukolikus szerelmi játékként foghatjuk fel, hol az Eroszt (a műben hellenisztikus felfogásban Küprisz-Aphrodité) nem tisztelő Nárcisznak bűnhődnie kell. Ezt az értelmezést támasztja alá a párbeszéd jelenetek bukolikussága, s a theokritoszi, bioni idillek szövegeivel való jónéhány azonosság. Erre utal a történet helyszíne: thesszáliai berek, mely nimfákkal, vadászokkal, s pásztorokkal van tele. Ezt igazolja a tragédia befejezésének finom célzása a mű játékjellegére, a mitológiai metamorfózisra: „Ha a tubarózsák tövét / Meg ásztatik, ki ullyul, / Talán ki zöldell Nárcis is / Ha könnyeink lotsollyák.” (Ungvár-németi Tóth László versei. Pesten, 1816. 175.)

A mű értelmezéséből azonban nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget, hogy Ungvárnémeti tragédiája érintetlen volna a Nárcisz alakja által képviselt „önszeretet”-felfogástól. Nem is lehet az, hiszen a fogalom a 18. század gondolatrendszerének egyik kulcsfogalma. A felvilágosodás korában a sztoikus létértelmezés, mely az ember önmagától függetlenül meghatározott létét hirdeti a világban, gondolatrendszerében az öröm, a boldogság forrása nem a test öröme, hanem a léleké, mely független a világ változásaitól, fokozatosan visszaszorul. Helyébe mindinkább az epikuroszi-szenzualista létértelmezés kerül, melynek gondolatrendszerében viszont a lélekkel szemben a test, a szemlélődő lélek nyugalmával szemben pedig a világ dolgainak értéke növekszik meg. Az ember számára fontos lesz a külvilág, amely külső benyomások alapján formálja az ember lényegi tulajdonságait. Az ember önmegvalósításának, feltörekvésének mozgató ősztöne az *önszeretet*.

Érdekes vizsgálunk az antikvitásig visszanyúló fogalom 18. századi felbukkanását: említi Rousseau az *Értekezésben*, Voltaire külön szócikként fejtegeti a Filozófiai ábécében, Helvetius szenzualista gondolatrendszerének pedig meghatározó etikai fogalmává válik. (Rousseau: *Értekezés az egyenlőtlenség eredetéről*. In: *Értekezések és filozófiai levelek*. Bp. 1978., különösen a 112-113. Voltaire: *Filozófiai ábécé*. Bp. 1983. 344., Helvetius: *Az emberről*. Bp. 1962. 170-171.)

Ungvárnémeti verseinek III. episztolájában fejti ki tételesen az önszeretet lényegéről vallott nézeteit, megkülönböztetve a nemes és nemtelen önzést. Az episztoła befejezésében az önszeretet-problematika talányos értelmezését adja, melyet idéznénk:

Mert mit cselekedjél,
Vagy megvallod, hogy szereted magad! – evvel egészen
Fel fogod a Camarina tavát izgatni, – ne bántsд ezt,
Vagy színed veszted, – s még rútabb bűnbe sikamlol.
(*Ungvárnémeti Tóth László versei. 1816. 110.*)

Tragédiájában visszatér az episztolában kifejtett problémára, melynek kapcsán önszeretet-értelmezésének antik vonatkozására is utalhatunk. A dráma ugyanis világosan jelzi, hogy Ungvárnémeti nem a mítosz által közvetített, és az „antik” irodalom jónéhány helyén fellelhető (pl. Horatius: *Carm. I. 18. 14. skk. caecus amor sui*, vagy Augustinusnál: *amor sui, ad contemptum dei*), s általában bűnt, önpusztítást hozó önszeretet-fogalmat követte, hanem az egyén erkölcsi mozgatórugójaként értelmezett etikai tartalmút, mely egyik fogalma Ungvárnémeti epikureista-hedonista világképének, mint ezt Néreüsz kifejti a II. nyílás 10. jelenetében, hol értetlenül fogadja Nárcisz önszeretésének tragikusságát:

Hanem hibáztok, midőn azt vélitek,
Hogy az önszeretet olly nagy veszély, s átok legyen,
Holott az a leg főbb, s leg édesb ösztönünk,
Hibázik a Bölcs, sőt bohó, igazán bohó,
Hidd el fiacskám, a ki e szent ösztönét
El nyomja, mert ott fojtja бé a hig öröm
Forrása méhét, a hol a szép kellemeк,
S kedvek születnek. Bátorítsd azért magad,
Mert szent azon tűz, melly nemes kedved süti.
(*Versei i.m. 158.*)

Ez az etikai tartalmú önszeretet-értelmezés az antikvitásban Euripidésznél jelenik meg, kinek tragédiáiban a közösségi erkölcs bomlása, a magánember kialakulása, az erkölcs relativizálódása kap hangot (pl. *Phoinikiai nők c.*). Ungvárnémeti klasszika-filológiai erudíciója alapján jól ismerte az antik szerzőt, s tanult is tőle, hiszen Kerényi

Károly a Nárцisz-tragédiát egyértelműen euripidési mintájának véli (Kerényi Károly i.m. 42-51., Euripidész drámáinak etikai tartalmáról: Heller Ágnes: Az arisztotelészi etika és az antik ethosz. Bp. 1966., különösen 54.)

Ungvárnémeti önszeretet-értelmezése tehát nem más, mint – ahogy Euripidésznél és a 18. századi francia szenzualistáknál egyaránt példát talált rá – az alacsony sorból származó, a polgárlét felé törekvő értelmiségi etikai kategóriája, mellyel individuumát megvalósíthatja. A drámában ugyancsak Néreüs fogalmazza meg Nárцisz társadalmi önmegvalósítása hiányának tulajdonított tragédiáját, melyre Weöres költői érzékenységgel utal esszéjében:

A másik bibédet is tudom,
Az fáj, hogy elméd, bölcs tanácsod, szép eszed,
Tudományod, ékes nemzeted, s fényes neved,
Mínthogy szegény vagy, nem szereznek érdemet:
Mások pedig, kik gazdagabbak, bár csekély
Értelmők, alacsony karjok, – a kézművesek,
S némelly kufárok élhetetlen gyermekik
Fejedelmi tisztet, ritka fényes hivatalt
Viselnek.

(*Versei i.m. 157–158.*)

Ungvárnémeti szegénysége, alacsony származásból adódó feltörekvési vágya a Psychének is alapmotívuma lett, ahogy ettől Tóth Nárцisza sem mentes. Költőnk, bármennyire is jelképének tekinti azonban Nárцiszt, nem azonosul vele, hiszen Néreüsszel megfogalmaztatja a túlélés lehetőségét is:

Ez fáj, ugye Nárцiszkám neked?
Jaj kis bohócska marad még idő arra is.
A. melly gyümölcsök hamar el érnek, hirtelen
El vesznek: a szép alma őszkor levededik,
S a másik őszig tart.

(*Versei i.m. 158.*)

Weöres a tragédiával foglalkozó gondolatmenet zárásaként a történetbeli jó, Theiresziasz szép monológiát idézi, melyet a *Tűzkút* című kötet mottójául választott. A Platón *Timaios*zában, valamint a plotinoszi filozófia emanációelméletében fellelhető gondolatsor és a *De profundis* című vers ugyancsak platonikus értelme között az eszmei rokonságot nem nehéz felfedeznünk. (A platóni és plotinoszi világ- és lélekértelmezésről. Vö. Techert Margit: A hellén újplatonizmus története. Bp. 1934. sok vonatkozása.)

Az esszé befejezésében Ungvárnémeti néhány költeményét idézi: epigrammákat (Prometheus, Archiméd pontja, Barát és barátnék), *Csongor és Tünde* Éj monológja ellentett párjának tartott A világosság című versét, végül 1818-as *Görög versei magyar tolmácsolattal* című kötetének pindaroszi ódáit. Néhány zárógondolatát idéznénk: „Ungvárnémeti Tóth végső versei embertelenül szépek, igen nehéz megközelíteni őket: (...) Alig találunk utalást bennük a valóságra, itt már az ideák világában mozgunk. (...) Itt a gondolatok nem kapcsolódnak egymásba, hanem keringenek egymás körül, mint a csillagok.” (Diárium i.m. 273.)

III.

Weöres Sándor Ungvárnémeti-esszéjéhez szervesen kapcsolódik az *Ungvárnémeti Tóth László* emlékére című vers, mely 1944-ben keletkezett.

A költeményt a szakirodalom eddig csak pindaroszi versmértéke miatt említette, pedig számos mozzanatával utal későbbi művének, a Psychének Ungvárnémeti-képére: pontosabban a vers erejével idézi meg az elfeledett, ismeretlen „nagy magyar költőt” (mint írja esszéjében), kinek egyéni és költői létsorsa – mint jeleztük – weöresi értelmében a Psychében nyer megfogalmazást.

A vers lényege tehát a hajdani költő megidézése. Ennek külső eszköze az Ungvárnémetinél kedvelt pindarizáló versforma, s a versmeneten uralkodó pindaroszi szaggatottság, melyet Weöres Tóth lírájában a modern értelemben vett dimenziótlansággal, a „félig konkretizáló gondolatok” szárnyalásával, a szerkezet hangsúlyozódásából adódó konstrukcióval azonosít. A versre vonatkozóan nem nehéz észrevennünk az esszében megadott, formára vonatkoztatott instrukciók teljesülését.

A költemény bevezető része (a pindaroszi ódatípusnak megfelelő *strófa*), az alvilág (=szellemvilág) megidézésével kezdődik, mely antik-keresztény mintára (Aeneas, Szent Pál) tárja a szín nélküli, jeltelen mennyű világát a költő elé. Az idevaló belépés csak áldozat árán lehetséges, s célja mindig a szellemvilágra való emlékezés, hiszen az idejutás egyenlő az elfelejtéssel:

Ha bátor vagy,
nyúzd le a bőröd, s még
melegen, a véredtől foltos késsel
dobd ama szirmok elé:
ha virultál, ne maradj több
csak üres váz, mely bénán, süketen
susog...

(Weöres S.: *Egybegyűjtött írások I. Bp. 1981. 603.*)

Az antistrófában megfogalmazott alvilági felejtés mindenkit illet, ezért idézi meg a jeltelen maradandóságból (maga is vállalva a tiszta szellemvilági létet) a „hegyaljai költőt, ki hajdan járt a rögön.” Az epódoszban azonban a most pillanata fogalmazódik meg: szelleme még nem tért vissza, pedig az szakrálisan beavatást nyert a költészetbe:

– hol csupa kétágú ostor
veri az alvót, míg körül az egy-változatlan
konok tábora villog, mit szívében minden ismer,
ám csak legjava bír, „s a biztosak közt kevés
látott, s nem mert mondani másnak
oly titkot senki sem, ámbár tud-
ná azt”

(uo.)

Weöres a versmenetbe archaizálónan beépíti Ungvárnémeti 1818-as görög verseskötete nyitóversének, az Eleüsziszi titkok címűnek néhány gondolatát. Tóth László költeményében a váteszi költő „beavatását” énekli a furor poeticus-állapotába, melyben a költő a pindaroszi „magasan repülés” törvényeit hirdeti. Ez a mozzanat Weöresnél a költemény záróepódusában nyer értelmezést.

A versidézetben említett Egy-Változatlan szintén fontos eleme volt Ungvárnémeti gondolatrendszerének. 1816-os Versei című kötetében Diogenész Laertiosz Platón-kommentárja alapján két epigrammja (Plátó lelke és A Lélek karjának jegye című) is foglalkozik e témával. Weöres is felfigyelt Tóth László költői világképének e mozzanatára, hiszen minden bizonnyal olvasmányai között szerepelt tanárának, Halasy-Nagy Józsefnek egyik korai munkája (A görög atomista fizikusok filozófiájának alapvonalai. Bp. 1907.), melyben a görög filozófia a világot az egységből eredeztethető koncepcióiról olvashatott, mely a világot ellentétpárokra bontottan – mint számos alkotásában Weöres -, körforgások és örvénylések rendszerében látja. (Utal erre Tamás Attila: Weöres Sándor. Bp. 1978. 95.)

Folytatva a vers gondolatmenetét: A triádszerű óda második strófájában és antistrófájában utal a hegyaljai költő megidézésének Psychébeli értelmezésére: Weörest az életmű csonkasága, torzóban maradt volta ihlette, melynek Lónyai Erzsébet költői világa lett az ellentett párja. Ungvárnémeti már csak „odalenn” építheti teljessé sorsát, amely a weöresi értelmezésben csak fele volt a teljes létnek:

Ritka szem, mely a szörnyű
kincsre, a vigasztalan fényre sóvárog:
lenn, a színes völgyben
sok kicsi vigasszal foltozhatod lágy,
csonka világod. Ott is

odalenn, ládd, a homályban,
csupa csillám! nézd a lányokat: sa-
nyarú testüket adják, mert másuk
nincsen: étked, a kis buta borjú
meghalna ezerszer érted

(uo.)

Ez a hiány az érzéki költészet, a theiresziászi kettősség csonkasága is. Ungvárnémeti foltozásra váró világának sok kicsi vigasza: a Psyché.

A vers záróepodosza ismét az elfeledett, de szellemiségével ma aktuális költőt idézi, benne intellektuális költészetének őseit látva:

mert határtalan nevű szív léssz te magad, mulhatatlan!
Aki a tulsó partra evezett: minden lépte
kopáran cseng, akár a hajnal homokja, s kopár ő is,
az elfeledett, kinek annyit érne poros koszorúd, u-
tókor, mint gyermek maszatos kis
csókja. Nem, völgyi füleknek dalolt.

(uo.)

A vers végszava: a psychébeli Ungvárnémeti-fejezet nyitósora, mely nem más, mint Kazinczy Ungvárnémetihez írott epigrammja:

Éneklesz, s hány érti magas dalod? Érti, nem érti,
Az neked egy, de te szállsz, a hova szaggat erőd.
Szólj, meg-lelkesedett ifiu, s kapkodj-ki magunkbul,
Im ez örök rekegést hallni el-unta fülünk.

(Weöres S.: *Psyché*. Bp. 1972. i.m. 123.)

Weöresnek a „magas költészet” utáni óhaja a 19. század eleji líra tendenciája. Ungvárnémeti a széphalmi mester szellemében arisztokratikus göggel utasította el a költészetét nem értőket és az „alacsony ideákat meg verselő”-ket. Kazinczy törekvései pedig a német irodalomban találnak példát, elsősorban Goethénél, kinek idézésével kezdi harcos epigrammagyűjteményét: *Werke des Geistes und der Kunst ist für den Pöbel nicht da* – vagyis: A szellem és a művészet alkotásai nem a csőcseléknek valók. Ebben a szellemi arisztokratikus öntudatban a kor értetlensége is benne van új törekvéseik iránt, hiszen a weimari klasszika két írófejedelme a megértés hiányával küszködött. Leghívebb magyar követőjük, Kazinczy, értékelte fiatal híve törekvéseit (még ha nem is értett vele egyet mindenben), de ez az életmű már saját korában visszhangtalan maradt Magyarországon.

Weöres ebben az értelemben is szellemi társat lát Ungvárnémetiben, ki számára a „magáramaradó költői lét” szimbóluma. A versben megfogalmazott költői létidézés ars poeticus jellegű. A philoktétészi sors minden életművet kísért, magáramarad, de túléli a hosszú feledést.

IV.

Ungvárnémeti Tóth László életművének sajátos színezetet ad a weöresi értelmezés. Az itt vizsgált két korai írás a Psyché nélkül csak kezdemény volna, így azonban a művel szerves egységet alkot. Weöres Tóth László életművét saját törekvései felől értelmezi. 1943-as esszéjének számos gondolata költeményeinek írásmódjára, formai törekvéseire, lírai látásmódjára utal. A gazdag életmű sokféle kezdeménye nemcsak Ungvárnémeti költészetét hívta vissza a feledés homályából, hanem költészeti antológiájának sajátos líraisága a magyar verstörténet számos értékéről vette le a „poros koszorút”.

SÁNDOR TÓTH

SÁNDOR WEÖRES UND LÁSZLÓ UNGVÁRNÉMETI TÓTH
(Zur Beurteilung einer dichterischen Existenzdeutung)

In seinem Aufsatz analysiert der Verfasser zwei frühe Schriften von Sándor Weöres (einen Essay mit dem Titel „Ein grosser unbekannter ungarischer Dichter“ und ein dazu geschriebenes Gedicht von Weöres), in denen der Dichter über László Ungvárnémeti Tóth, das Dichter-Unikum des angehenden 19. Jahrhunderts schreibt, der sich mit seinem griechisch-ungarischen Gedichtband sowie dadurch eine europäische Berühmtheit verschafft hatte, dass er dem Dichterideal und den Versformen des Pindaros folgte. Weöres war von jenen Tendenzen der Lyrik des sich als Kazinczy-Schüler betrachtenden Ungvárnémeti Tóth beeinflusst, die nach dem Werturteil über die damalige Epoche unserer Aufklärungslyrik nicht zu deren modernsten Wesenszügen gehörten. Die etwas romantisierende Ich-Lyrik von Weöres verleiht aber der ganzen Dichterpersönlichkeit Ungvárnémetis eine eigene dichterische Existenzdeutung.

Die Abhandlung versucht durch die Analyse der beiden Weöres-Schriften vor allem auf einige wirkliche, zeitgebundene Elemente in Ungvárnémeti Tóths Lyrik hinzuweisen; dabei werden die schöpferische Neugestaltung und dichterische Interpretation der genannten Elemente durch Weöres vorgestellt. Der Verfasser betrachtet die vorliegende Schrift als Vorstudie zu seiner Abhandlung über Weöres' Werk „Psyché.“